

Prie Lietuvos laivyno ištakų / At the roots of the Lithuanian Fleet

Romaldas Adomavičius, Romualdas Adomavičius

Prie Lietuvos laivyno ištakų. Žmonės ir laivai

At the roots of the Lithuanian Fleet. People and Ships

Lietuvos jūrų muziejus / Lithuanian Sea Museum

Leidinyi išleistas Kultūros rėmimo fondo lėšomis
The project is financed by the Lithuanian Council for Culture

Redaktorė / Edited by Romualda Nikžentaitienė
Vertimas į anglų kalbą / Translated by Laima Banionienė, Monika Gruslytė
Dizaineris / Designed by Gedas Čiuželis

ISBN 978-609-95879-4-3

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama
Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos
Nacionalinės bibliografijos duomenų banke
(NBDB)

© Lietuvos jūrų muziejus, 2018

Be Lietuvos jūrų muziejaus sutikimo
knygoje publikuojamas iliustracijas perspausdinti
draudžiama

Turinys / Contents

Pratarmė / Foreword ... 9

Lietuvos kelias prie jūros tautinio jūriškumo užuomazgos

XIX–XX a. pradžioje ... 11

Profesionalių jūrininkų rengimas Lietuvos laivynui

1923–1940 metais ... 43

Lithuania's road to the sea. The beginnings of the national marine spirit

in the 19th–early 20th centuries ... 141

The training of professional seamen for the Lithuanian fleet

in 1923–1940 ... 179

Žmonės / People ... 289

Laivai / Ships ... 431

Šaltiniai ir literatūra / Sources and Literature ... 533

Deklaruojant Lietuvą kaip jūrinę valstybę, neretai pasitenkinama dabartinės situacijos konstatavimu, kai Nepriklausomybės atstatymas laikomas tokios valstybės kūrimo pradžia. Nevienareikšmiškai vertinamas sovietinis laikotarpis, kai laivuose su Sovietų Sąjungos vėliava plaukiodavo šimtai lietuvių jūrininkų, ir metai po Nepriklausomybės atkūrimo, kai, tarp kitų priešasčių, ir jūrinio mentaliteto trūkumas sutrukdė efektyviai naudoti Lietuvai atitekusi milžinišką laivyną. Šiame kontekste ne visada objektyviai buvo vertinamas Nepriklausomos Lietuvos laikotarpis, kai ir buvo padaryti pirmieji žingsniai į jūrinę valstybę: perimtas Klaipėdos uostas, kurtas prekybos ir karo laivynas, rengti kvalifikuoti jūreiviai.

Šis leidinys rengtas žinyno principu, pateikiant laivyno kūrimo iniciatorių ir dalyvių biografijas bei jūrinių ir pasienio apsaugos laivų, 1921–1940 m. plaukiojusių su Lietuvos vėliava, istorijas. Šią medžiagą papildė autorių parengti straipsniai apie jūrinės idėjos atsiradimą Lietuvoje ir kvalifikuotų jūreivių rengimą Lietuvos laivynui Nepriklausomos Lietuvos metais.

Leidinio autoriai – Lietuvos jūrų muziejaus Laivybos istorijos skyriaus darbuotojai Romaldas ir Romualdas Adomavičiai. R. Adomavičius, vyr., Lietuvos jūrų muziejaus archyve saugomos ir Lietuvos bei Latvijos

archyvuose per 30 metų surinktos medžiagos pagrindu parengė Lietuvos laivyno kūrimui nusipelnusių asmenų biografijas, laivų istorijas, naudotų šaltinių ir literatūros sąrašą, straipsnį „Profesionalių jūrininkų rengimas Lietuvos laivynui 1923–1940 m.“, o R. Adomavičius, jaun., tiriantis jūrinės idėjos raidą ir prekybos laivyno atsiradimo aplinkybes, parengė straipsnį „Lietuvos kelias prie jūros“.

Rengiant leidinio tekstus, labai naudingi (ypač laivų istorijoms) buvo duomenys iš kapitono Romano Vilčinsko-Vilko archyvo, kurį jis paliko Lietuvos jūrų muziejui. Panaudota visa prieinama literatūra ir publikacijos periodiniuose leidiniuose, anksčiau netirta Latvijos valstybės archyvo medžiaga. Visa tai nurodyta šaltinių ir literatūros sąraše.

Prieš keletą metų buvo parengtas trumpas internetinis leidinio variantas. Jį pristatant, autoriai kreipėsi į laivyno kūrėjų gimines ir paprašė pasidalinti išlikusiais dokumentais, nuotraukomis, prisiminimais. Atsiliepė keliolika žmonių. Jų pastabomis ir komentarais pasinaudota, tikslinant kai kurias biografijas, perduoti autentiški dokumentai papildė muziejaus fondus. Dalis tos medžiagos panaudota leidiniui iliustruoti. Autoriai dėkoja už tokio pobūdžio paramą Violetai ir Giedriui Tušinskams, Algimantui Nakui, Danai ir Viktorui Česnuliams, Daliai Raibikienei, Šarūnei Jurevičienei, Petru Remeikiui, Virginijai Limbai, Vitalijui Bistrovui, Viktorui Vitkauskui, V. Miliukui.

Tikimės, kad leidinys užpildys daug baltų dėmių Lietuvos jūrų laivyno atsiradimo paveiksle ir padės suprasti, kada ir kokiomis jėgomis buvo pradėta kurti jūrinė valstybė Lietuva.

When declaring Lithuania as the Maritime State, it is often contented with the statement of the current situation, when the re-establishment of independence is considered as the inception of the establishment of such state. The soviet period, when hundreds of the Lithuanian seamen sailed under the flag of the Soviet Union, and the year after the re-establishment of the independence, when, inter alia, the lack of maritime mentality prevented from the effective use of the huge fleet inherited by Lithuania, are also being assessed controversially. In this context, the assessment of the period of Independent Lithuania, when the first steps towards the Maritime State, such as takeover of Klaipėda Port, establishment of commercial fleet and navy, and preparation of qualified seamen, were taken, was not always objective as well.

The preparation of this publication is based on the principle of the directory and provides biographies of the initiators and participants of the establishment of the fleet, and stories of seagoing and coastguard ships that sailed under the flag of Lithuania in the period of 1921-1940. The said material is supplemented with the authors' articles about the emergence of the maritime idea and preparation of qualified seamen for the Lithuanian Fleet during the period of Independent Lithuania.

The authors of the publication are Romaldas Adomavičius and Romualdas Adomavičius – the employees of the Navigation History Department of the Lithuanian Sea Museum. Biographies of meritorious individuals that participated in the creation of the Lithuanian Fleet, the stories of ships, the list of references and literature, and article “Preparation of professional seamen for the Lithuanian Fleet in 1923-1940”, all based on the materials stored in the Archives of the Lithuanian Sea Museum and collected in the Archives of Lithuania and Latvia in 30 years, were prepared by Adomavičius, Sr., while article “The road of Lithuania by the sea” was prepared by Adomavičius, Jr.,

who researches the development of the maritime idea and the background of the commercial fleet.

The data from the archives, given to the Lithuanian Sea Museum by captain Romanas Vilčinskis-Vilkas, were particularly useful for the preparation of texts (especially of those about ships). All available literature, publications found in periodicals and materials from the State Archives of Latvia, never researched before, were used. They are indicated in the list of references and literature.

Several years ago, a short on-line variant of the publication was prepared. When presenting the said publication, the authors applied to the relatives of the Lithuanian fleet creators asking to share with available documents, pictures and reminiscences. Several people responded. Thus, certain biographies were further revised on the basis of observations and comments provided by them, while the funds of the Museum were supplemented with authentic documents. A certain part of the provided material was used for the illustration of the publication. Authors are grateful to Violeta and Giedrius Tušinskai, Algimantas Nakas, Dana and Viktoras Česnuliai, Dalia Raibikienė, Šarūnė Jurevičienė, Petras Remeikis, Virginijus Limba, Vitalijus Bistrovas, Viktoras Vitkauskas and V. Miliukas for their support.

We hope that our publication would fill up the blank spots in the picture of the creation of the Lithuanian Fleet and would help to understand when and how the establishment of the Maritime State of Lithuania started.

Lietuvos kelias prie jūros. Tautinio jūriškumo užuomazgos XIX–XX a. pradžioje

ROMUALDAS ADOMAVIČIUS

Lietuvos jūrų muziejaus direktoriaus pavaduotojas-vyr. fondų saugotojas

Ivadas

Moderniosios Lietuvos kūrimosi istoriniuose tyrimuose (istoriografijoje) geopolitinis jūros veiksnys ir jūros įsisavinimo siekiai valstybingumo programose nebuvo atskirai nušviesti. Neužčiuopta ir jūriškumo¹ problema kaip atspirties taškas besitelkiančios lietuvių tautos valstybingumo idėjų raidoje. Visų pirma reikėtų pažymėti, kad bandymas ją pasitelkti aiškinant kai kuriuos valstybės kūrimo(si) procesus XX a. pradžioje, neišvengiamai sietinas su XIX a. antrojoje pusėje augusiu moderniu lietuvių tautiniu judėjimu. Sąlygas jam formuoti sudarė socialiniai aktyviosios visuomenės dalies pokyčiai. Vieni svarbiausių – 1861 m. baudžiavos panaikinimo Rusijos imperijoje reforma ir silpnėjantis bajorų (su LDK politine ir socialine sistema save identifikavusios „tautos“) luomas. Po 1863 m. Rusijos valdžios numalšinto sukilimo ir represinių priemonių, nukreiptų prieš istorinės Lenkijos ir Lietuvos (iki 1772 m.) atkūrimo siekusių bajorų etnopolitinę grupę, iškilo ir stiprėjo demokratinės inteligentijos judėjimas. Jo atstovai, iš valstietijos kilusi intelektualinė lietuvių visuomenė, kėlė ne istorinės, o „tikrosios Lietuvos“ lietuvių gyvenamoje teritorijoje vizijas, paremtas etnografinio ir etnolingvistinio valstybingumo veiksmų sureikšminimu². Šiame tyrime aptariame XIX a. ir XX a. pradžioje gyvavusius „tikrosios Lietuvos“ geografinius ir geopolitinius kontūrus bei jų sąsajas su jūra. Tautinis jūriškumas

- 1 Jūriškumo turinys, kuriuo galėtume sekti, plačiau atskleistas socialinės istorijos tyrimuose (Žr.: Hagmark, H. *Women in Maritime Communities. A Socio-Historical Study of Continuity and Change in the Domestic Lives of Seafarers' Wives in the Åland Islands, from 1930 into the New Millennium* (Thesis submitted for the Degree of PhD). The University of Hull, 2003; Keegan, J. *The Sea and the English*. In: *The Sea and History*. Ed. E. E. Rice. Gloucestershire, 1996, p. 143–151). Jų teorinės prielieties ir metodologijos tiesioginis perkėlimas į lietuviškąjį kontekstą nėra tikslingas, tačiau yra galimas atskirų teorinių jūriškumo struktūros elementų adaptavimas. Jūriškumas tyrime suprantamas kaip reikšmių sistema (terpė), XX a. pirmojoje pusėje prisidėjusi prie lietuvių tautos tapatybės, kartu ir nacionalinės kultūros formavimosi.
- 2 Aleksandravičius, E. Politiniai lietuvių siekiai 1863–1914 m. *Metmenys*, 1991, nr. 61, p. 23, 29–30.

ar jūriškumas nacionaliniame judėjime šiuo atveju apibūdinamas kaip bręstančios valstybės bendruomenės santykis su jūra apibrėžtu istoriniu laikotarpiu apibrėžtoje geopolitinėje erdvėje. Norima atsakyti į klausimus, kokiais būdais santykis su jūra (jūrine kultūra) veikė tautines idėjas ir kokiais būdais jūriškumas reiškėsi politiniuose, ekonominiuose ir kultūriniuose modernios Lietuvos kūrimo(si) procesuose. Tekstas apima laikotarpį iki 1923 m. Klaipėdos „sukilimo“ ir jo įforminimo 1924 m. pasirašyta Klaipėdos krašto konvencija, kai susidarė kokybiškai naujos sąlygos jūriškumo – jūrinės veiklos ir politikos – plėtrai. Dėl vietos ir platesnio tyrimo stokos čia pateikiamas apibendrintas teorinis karkasas³ modernios Lietuvos jūriškumo *in corpore* galimai analizei.

3 Ieškant jūriškumo apraiškų (ar užuomazgų) modernios lietuvių tautos ir valstybės tapatumo prasme, pasitelkinti jūrinės bendruomenės (*maritime community*), jūrinės savivokos (*maritime perception*) ir jūrinės aplinkos (*maritime environment*) teoriniai konstruktai. Jie kartu su valstybės politinio vystymosi analize pagrindžia artimumą jūrai, bendrumą su jūra išreiškiantį įvairialypį jūriškumo turinį. Sociologijos tyrimams artimas *jūrinės bendruomenės* terminas plačiąja prasme apibūdina socialinius darinius, istoriškai besivysčiusius šalia jūrų ar didesnių vandens telkinių ir veikiant jų aplinkai kūrėjus politinės ir ekonominės raidos formas. Gali būti skiriamos dvi jūrinio bendruomeniškumo kategorijos, apibrėžiamos *jūrinės aplinkos* ir *jūrinės savivokos* sąvokomis. Jūrinė aplinka nusako tam tikrą žmonių gyvenamą erdvę, kur jūrinis elementas daro pastebimą įtaką susisiekimo priemonėms, gyvenimo sąlygoms ir ekonominiam gyvavimui ar klestėjimui. Ji, pavyzdžiui, vartotina kalbant apie nedidelių salų, žvejų kaimų ir uostamiesčių gyvenamąją aplinką, kai jūra yra būtina žmonių bendruomenės egzistavimo sąlyga. Antroji jūrinės bendruomenės aptarianti sąvoka apima tapatybės ir identiteto sritis. Jūrinė savivoka – tam tikros (šiuo atveju tautinės) bendruomenės nario (-ių) sąvės susiejimas su jūra kaip su vienu iš istoriškai ir kultūriškai artimų komponentų bendram identitetui. Pabrėžtina, kad jūrinės aplinkos ir jūrinės savivokos bendruomenės gali akivaizdžiai skirtis viena nuo kitos, kaip ir vienoje bendruomenėje įmanoma sutikti abiejų jūrinio bendruomeniškumo apraiškų (Žr.: Hagmark, H. *Women in Maritime Communities...*, p. 43–45, 84–92). Jūrinę politiką galėtume apibrėžti Lietuvos strateginių sprendimų praeityje, dabartyje ir ateityje visumą, orientuojantis į jūrinę veiklą (pvz., uosto ir laivyno valdymas, jūrininkų rengimas, dalyvavimas jūrų prekyboje ir jūrų ūkyje, vandens sporto ir rekreacijos pajūryje skatinimas ir pan.) ir su ja susijusias valstybines institucijas (įstaigas) ar visuomenines organizacijas / bendruomenes. Jūrinę politiką vertintume kaip sudedamąją tautinio jūriškumo dalį, nepamiršdami svarbaus indikatorius – Lietuva jūrinė valstybė yra tiek, kiek jūriniai yra jos piliečiai.

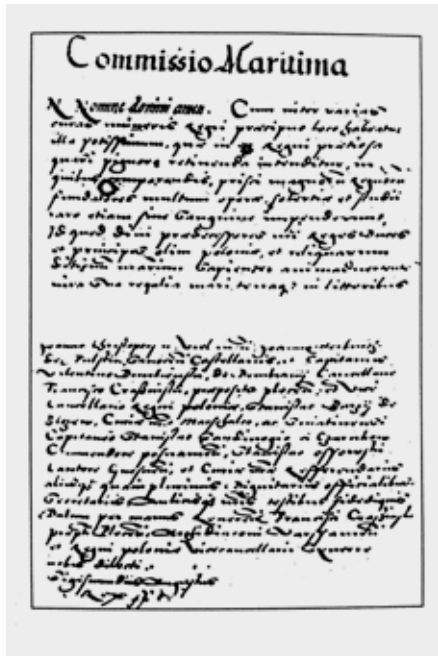
Ankstyvųjų Lietuvos ir jos gyventojų kontaktų su jūra fragmentai

Galima tvirtinti, kad tik nedidelė dalis gyvenusiųjų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės branduolio žemėse aplink Vilnių ir Kauną iki XIX a. – ekonominių, socialinių pokyčių ir tautinių judėjimų amžiaus – vienaip ar kitaip atsidurdavo prie jūros. Kokie pavyzdžiai liudija vienokį ar kitokį ryšį su jūra?

Grūdų ir miško produkcijos paklausa Vakarų Europoje XVI–XVIII a. paskatino prekybines keliones lietuviškomis vytinėmis Nemuno ir Vyslos upėmis iki Gdansko ir Karaliaučiaus jūrų uostų. Sėkminga kova, naudojant laivus 1605 m. Salaspilio mūšio su švedais prie Dauguvos žiočių metu, parodė jūrinį LDK potencialą. 1422 m. su Vokiečių ordinu pasirašius Melno taikos susitarimą, Lietuva turėjo tiesioginį priėjimą prie Baltijos jūros. Išskyrus nesėkmingą anglų pirklių bandymą XVII a. pabaigoje Šventosios upės žiotyse kurti prekybinę kontorą⁴, Lietuvos pajūrio ruožas liko „tuščias“, reikšmingas tik savitai ir nuo žemyno atsiribojusiai kuršių kilmės žvejų jūrinei bendruomenei. Be Jono Sobieskio anglų pirklių kūrimosi Šventosios uoste skatinimo politikos, tikintis užmegzti ekonominius ryšius su užjūriu, būta daugiau panašių sumetimų vedinų bandymų ieškoti „išėjimo prie jūros“. 1568 m., prieš suformuojant Abiejų Tautų Respubliką, siekdamas stiprinti jūrų politiką ir kurti karinį laivyną, Lietuvos didysis kunigaikštis ir Lenkijos karalius Žygimantas Augustas įsteigė valstybinę jūrų administraciją – Jūrų komisiją (lot. *Comissio Maritima*)⁵. Ryžtingi žingsniai Vakarų ir jūrinės politikos link buvo trumpalaikiai. Jūrų komisija po steigėjo mirties (1572 m.) nustojo

4 Plačiau žr.: *Palangos istorija*. Sud. V. Žulkus. Klaipėda, 1999, p. 141–165; Kiaupa, Z. Šventosios uostas Palangos seniūnijoje. Kn.: *Vėjas rėjose. Burlaivių epochos atspindžiai Lietuvoje*. Sud. D. Elertas, Klaipėda, 2009, p. 31–43.

5 Litwin, J. Lietuvos jūrinė istorija (iki 1668 m.). Kn.: *Vėjas rėjose. Burlaivių epochos atspindžiai Lietuvoje*. Sud. D. Elertas. Klaipėda, 2009, p. 54–55; Gudelis, V. Lietuvos jūris ir pajūris. Kn.: *Lietuvos mokslas*, t. 17. Vilnius, 1998, p. 371–373.

egzistavusi. Jūrinės politikos fragmentai dėl nenuoseklios LDK (vėliau ir ATR) vidaus politikos ir stiprios konkurencijos Baltijos jūroje buvo pasmerkti nesėkmei.

Žvelgiant platesniu žvilgsniu į viduramžių ir naujųjų laikų Lietuvos valstybingumo istoriją, akivaizdus yra lietuvių jūrinės veiklos pagrindas – jūrų pirklių (jūrininkų) ir jūrų uostų – trūkumas. Teigtina, kad Rytų poli-

tikos dominavimas lėmė santykinai menką ekonominį Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės išsivystymo lygį, nuolatinę karinę grėsmę iš Vakarų mažų mažiausiai neskatino bandyti įsitvirtinti prie jūros ir jūroje. Savotiška jūros (vandenu) baimė fiksuojama baltų mitologijoje, kuria paremtas jūros svetimumas persismelkė į etnokultūrinę kūrybą (tautosaką) ir pasaulėvaizdžius⁶.

1. 1568 m. Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Augusto įsako dėl Jūrų komisijos įkūrimo fragmentas. Fotokopija iš Gudelis, V. *Lietuvos įjūris ir pajūris*. 1998, Vilnius.

The fragment of the 1568 Order of King of Poland and Grand Duke of Lithuania Sigismund Augustus on the establishment of the Maritime Commission. Photocopy from Gudelis, V. *Lietuvos įjūris ir pajūris*. 1998, Vilnius.

6 Apie lietuvių kunigaikščių nenorą užsiimti jūrine politika, apatišką požiūrį į Baltijos pajūrį ir kultūrinę „vandens baimę“, aiškinant religijos ir mitologijos formuoto pasaulėvaizdžio paveikumu, ir ekonomiškai aktyvaus pirklių sluoksnio silpnumą žr.: Beresnevičius, G. Lietuva be didžiųjų vandenu. *Ant laiko ašmenų* (esė rinkinys). Vilnius, 2002, p. 35–50; Žukas, J. Lietuva ir Klaipėdos problema: istoriko akimis per klasikinės geopolitikos prizmę. Kn.: *Nauji požiūriai į Klaipėdos miesto ir krašto praeitį (Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, t. XVII). Sud. S. Pocyte ir V. Safronovas. Klaipėda, 2008, p. 63–77.

Etninės (kaimo) kultūrinės erdvės tyrinėjimai ir etnografijos fiksavimas profesorių Jono Basanavičiaus ir Kazimiero Būgos darbuose atskleidė tendenciją, kad valstietija jūrą (mares) vertino kaip tolimą ar menkai pažįstamą elementą, nors apie jūrą (mares⁷) nuo seno nemažai dainų mokėjo⁸. Toks atitolimas iš dalies susijęs su visuomenės sėslumu ir mobilumo stoka. Mykolo Biržiškos teigimu, paprasto, žemę dirbusio lietuvių gyvenimas retai peržengdavo parapijos ribas⁹. Į tolimesnes keliones žmonės išsiruošdavo išskirtiniais atvejais. Iki XIX a. vidurio į užjūrio šalis, o vėliau ir į besikuriančius pajūrio kurortus keliavo materialiai stipresnių socialinių grupių atstovai – dvarininkai, dvasininkai, karininkai, mokslininkai.

Gana išskirtinį LDK gyvenusios liaudies sąryšio su jūra atvejį tolimų kelionių (emigracijos) kontekste pateikia ankstyvojo lietuvių tautinio sąjūdžio atstovas istorikas Simonas Daukantas. Veikale „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“ (1845 m.) apie „Lietuvos tautos“ istoriją jis mini XVII a. viduryje nuo dvarininkų jungo ir religinio persekiojimo į Kuršą, kunigaikščio Jokūbo Ketlerio (vok. *Jakob von Kettler*) valdas, bėgusius šalies gyventojus. S. Daukanto tvirtinimu, dalis jų su naujojo valdovo laivynu išplaukė į Tobago salas Karibų jūroje, kur įkūrė Naująjį Kuršą. Po keletrių metų anglų laivynas koloniją sunaikino, ir lietuviai atsidūrė Niujorke. Ne ką mažiau įdomi medicinos, teisės ir teologijos daktaro Aleksandro Karolio Kuršio iš LDK istorija. 1659 m. jis tapo pirmosios lotyniškos mokyklos Amerikoje, tuo metu Naujuoju Amsterdamu vadintame Niujorke, kūrėju

7 Mārės – „jūra“, „Baltijos jūra“. Žr.: Lietuvių kalbos etimologinio žodyno duomenų bazė. Prieiga internete: <http://etimologija.baltic.lt/?w=mar%C4%97s>.

8 Basanavičius, J. *Rinktiniai raštai*. Vilnius, 1970, p. 121; ŽULKUS, V. Marios ir jūra baltų pasaulėžiūroje, 1. *Jūra*, 1990, nr. 1, p. 17.

9 Biržiška, M. *Lietuvių tautos kelias į naują gyvenimą*, t. 1: *Galvojimai apie tautą savyje ir kaimynų tarpe*. Los Andželas, 1952, p. 12.

ir mokytoju¹⁰. XVII a. viduryje Naujajame pasaulyje jau būta jūrų keliais iš Baltijos rytinės pakrantės atkeliavusių Lietuvos gyventojų.

Tęsiant Lietuvos jūrinių kontaktų paiešką praeityje, iškyla XVIII a. pabaigos – ATR padalijimų ir JAV nepriklausomybės kovų bei sukilimo prieš Rusijos imperijos valdžią (1830–1831 m.) istoriniai siužetai. Jie sie-tini su „bajoriškąja“ LDK / Lietuvos piliečių socialine bendrija. Yra žino-ma apie politinės Baro konfederacijos (1768–1772 m.) prieš Rusijos įtaką Abiejų Tautų Respublikoje nario, LDK bajoro, galimai kilusio iš Vitebsko-Polocko srities, Felikso Miklaševičiaus (lenk. *Felix Miklaszewicz*) jūrinę veiklą JAV nepriklausomybės kare (1775–1783 m.). Buvęs Vilniaus vaivados Karolio Radvilos patikėtinis kaip kaperis (t. y. samdomas jūrininkas / pira-tas priešininkų laivams pulti) tarnavo amerikiečiams ir 1782–1783 m. va-dovavo ginkluotiems burlaiviams „Scotch Trick“ ir „Prinz Radziwil“ jūrų mūšiuose su anglų laivais. Po karo, gyvendamas JAV rytinėje pakrantė-je, revoliucionierius iš LDK vertėsi laivininkyste ir prekyba¹¹. Amerikoje šalia generolų Tado Kosciuškos ir Kazimiero Pulaskio (lenk. *Kazimier Pułaski*) kovėsi ir daugiau LDK bajorų. Reikėtų atskiro tyrimo sužinoti, kiek jų, be F. Miklaševičiaus, galėjo įsitraukti į jūrų mūšius. Būta ir kito tipo „jūrų keliautojų“, kilusių iš buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės

10 Aleksandravičius, E. *Lietuvių pasaulio istorijos*. Vilnius, 2014, p. 33–35; JAV lietuvių visuomenės veikėjas Konstantinas Jurgėla, ieškodamas lietuvių Amerikos kolonizacijos istorijoje, atkreipia dėmesį į anglų „Virdžinijos kompaniją“ (angl. *Virginia Company*). 1608 m. į naują koloniją buvo užverbuoti amatininkai, miško pramonės ir stiklo gamybos specialistai iš Baltijos jūros uostų. Tarp jų galėjo būti ir lietuvių, juolab kad vėlesniuose (apie 1620 m.) kolonijos sąrašuose minimi „polanderių“ asmenvardžiai John Pergo, Albert Molasco, John Binias ir James Teuricke galimai yra lietuviškos kilmės. Plačiau žr.: Jurgėla, K. *Lietuviai Amerikoje prieš masinę emigraciją ir tautinį atgimimą*. Washington-Betsheda, 1964, p. 454–455.

11 Budreckis, A. Feliksas Miklaševičius – Amerikos revoliucijos kovotojas. *Aidai*, 1973, nr. 9, p. 415–417.

teritorijos. Kaip vieną žymiausių iš jų galėtume išskirti gamtos tyrinėto-ją profesorių Ignotą Domeiką (lenk. *Ignacy Domejko*), kuris savo atsimi-nimuose aprašė 1838 m. kelionę burlaiviu iš Didžiosios Britanijos į Pietų Ameriką. Vilniuje ir Paryžiuje išsilavinusio bajoro iš Naugardo apylinkių (dab. Baltarusija) akimis vandenynas sudarė įspūdį tolimo ir nepažinto pa-saulio, kuriame šeimininkavo didžiųjų valstybių tautų, ypač anglų, jūri-ninkai. Pripažindamas politinę ir ekonominę tolimųjų vandenų naudą, jis apie jūrinį gyvenimą atsiliesė be didesnio susižavėjimo¹². Nepaisant to-kio požiūrio, I. Domeikos užrašai pakeliui į geologijos ir mineralogijos pro-fesoriaus darbovietę Čilėje yra vienas pirmųjų jūros gamtos ir jūreivystės buities aprašymų žmogaus iš nacionalizmo idėjų veikiamų buvusių LDK žemių. Ryškus jūreivystės elementas ir lietuvių kūrimosi Anglijoje istori-joje. Yra tvirtinimų, kad pirmieji lietuviai Londone atsidūrė 1853–1856 m. Krymo karo metu. Minimos Rusijos karinio laivyno jūreivių Kieliaus iš Alvito ir Marcinkos iš Marijampolės parapijos Marcinkų kaimo pavardės. Anglų laivas per mūšį Juodojoje jūroje prie Sevastopolio nuskandino rusų laivą, kuriame tarnavo lietuviai, ir paėmė juos į nelaisvę. Po kurio laiko Londone abu jūreiviai iš lietuviškų žemių buvo paleisti. Vėliau jie nukelia-vo iki Liverpulio, kur jau egzistavo lietuvių bendruomenė, ir toliau – į JAV¹³. Jūrų kelionės, kurios tapo įmanomos dėl religinio persekiojimo, LDK bajo-rų nesusitaikymo su pasikeitusia politine santvarka, saviraiškos galimybių

12 „Keliautojai tegul nesitiki iš kelionės jūra nei malonumo, juolab riterišku nuotykių, nei kokio dvasinio pasitenkinimo ar pramogų. Esant reikalui galima tik pabandyti leistis į tokią kelionę, o priplaukus uostą geriau yra vykti žemynu, nors tai ir pareikalautų didesnių išlaidų, jeigu tam užtenka laiko ir pinigų.“ Žr.: Domeika, I. *Mano kelionės. Tremtinio atsiminimai*, t. 1. Vilnius, 2002, p. 332–333.

13 Dapkutė, D. Lietuviai Didžiojoje Britanijoje iki Antrojo pasaulinio karo. Kn.: *Didžiosios Britanijos lietuvių bendruomenė: praeitis, dabartis, ateitis*. Sud. D. Dapkutė. Vilnius, 2008, p. 9–23.

ieškojimo ar tarnybos Rusijos imperijos kariniame laivyne, kartu su kelia-
17 il. vusiųjų erdvine vaizduote plėtė ir Lietuvos istorijos ribas.

Kalbant apie lietuvių kontaktus su jūra XIX a. antrojoje pusėje dėmesys pirmiausia krypta į bežemių ir mažažemių valstiečių emigraciją į JAV iš „lietuviškų“ Rusijos imperijos Kauno, Vilniaus ir Suvalkų gubernijų. Ji buvo dalis masinio žmonių judėjimo iš Vidurio Rytų Europos per Atlanto vandenyną į Pietų ir Šiaurės Ameriką, kilusio dėl ekonominių priežasčių. Iki 1914 m. vargana ekonominė padėtis agrariniuose kraštuose, socialinė nelygybė, tarnybos Rusijos imperijos kariuomenėje vengimas ir politinės laisvės trūkumas emigruoti į užjūrį per Hamburgo, Bremerhafeno, Liepojos ir kitus uostus paskatino apie 0,5 mln. lietuvių iš buvusių LDK žemių¹⁴. Geresnio gyvenimo viltis privertė iškęsti sunkias keliones burlaiviais, kurios trukdavo iki trijų mėnesių¹⁵. Dažnam lietuviui jūra asocijavosi su emigracijos per vandenyną į Vakarus patirtimi, kančiomis ir vargais kelionėje laivu. XIX a. pabaigoje patobulėjus keleiviniams garlaiviams jūrų kelionės per Atlanto vandenyną tapo patogesnės ir daug greitesnės. Iš dalies ir dėl laivų technologinės pažangos padidėjo emigracijos srautai. Dažno lietuviio, keliavusio laivais, požiūris į jūrą buvo neutralus arba neigiamas. Daliai tautinės inteligentijos atstovų jūra – atskirianti bręstančios tautos dalis stichija. XX a. pradžioje

14 Eidintas, A. *Lietuvių kolumbai: lietuvių emigracijos istorijos apybraiža*. Vilnius, 1993, p. 30.
15 Emigrantas Jonas Bapkauskas aprašo 1868 m. kelionę burlaiviu „James Foster jr.“ per Atlanto vandenyną į JAV: „Išvažiavome mes iš Hamburgo <...>. Lietuvių buvo ant laivo viso 7 <...>. Keliavome per jūras lygiai tris mėnesius. Maistą ant laivo dalino mums tik vieną kartą ant dienos. <...> Taip buvo pradžioj, paskui negavome nė to. Parėjo taip, kad, trečiam mėnesiui beeinant, žmonės ant laivo pradėjo mirti; buvo dienos, kai po kelis ant syk numarinome. Iš lietuvių, nors sunkiai sirgo, vienok nenumirė nė vienas.“ Žr.: Račkauskas, V. K. *Amerika, arba Rinkinys įvairių faktų, žinotinų Amerikoje gyvenantiems ir čion atkeliaujantiems lietuviams*. New York, 1915, p. 117.

plaukimas transatlantiniu laineriu kunigui ir rašytojui Juozui Tumui-Vaižgantui kėlė siaubą ir prisidėjo prie neigiamo požiūrio į emigracijos procesą kaip darančio žalą tautiniam vienijimuisi¹⁶. Lietuvos istorijoje jūros politinis, ekonominis ir socialinis veiksniai, nepaisant geografinio artumo, iki XX a. pradžios vaidino fragmentinį vaidmenį. Nebuvimas jūros link nukreiptos politinės valios ir ekonominių pajėgų prisidėjo prie kultūriškai svetimos jūros įvaizdžio įsitvirtinimo ir palaikymo.

Jūra etniškumu paremtuose modernios Lietuvos kontūruose (ankstyvasis etapas)

XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje, stiprėjant daugiau ar mažiau vienin- gam tautiniam lietuvių inteligentijos judėjimui ir ryškėjant politiniams jos siekiams, „lietuviio ir jūros“, „Lietuvos ir jūros“ ryšio klausimai aktualizavo- si ir buvo keliami viešojoje komunikacijoje (pvz., spaudoje svarstant politinę Lietuvos ateitį).

Geografinėje erdvėje Lietuvos teritorijos susiejimas su jūra buvo bū- dingas ankstyviesiems (XIX a. vid.) kraštotyrininkų ir etninės lietuvių kul- tūros tyrinėtojų tekstams. Romantizmo epochos dvasia sukurti Lietuvos vaizdiniai platino etnolingvistinės lietuvių tautos idėją. Atsižvelgiant į kalbų statistiką, fiksuojant materialinės kultūros, tautosakos, tradicijų ir papročių, antropologinio tipo savitumus, buvo užsimenama apie „ti- krosios Lietuvos“ kontūrus. Šiuo atveju mus domina vakarinės jų ribos.

16 „Iš Bremeno į Bremenhaven visą laiką keliavome kuo blogiausiu ūpu. Ėmė tikra, žema baimė okeano, kuriuo nebuvo dar plaukę. Visą savaitę išbūti Neptūno valdžioje, dieną-naktį laukti jo malonės ar nemalonės, – dalykas ne iš gerųjų eilės. Kas gi geistų tekti jūros šunų ar akulų pusryčiams ar pietums.“ Žr.: Tumas, J. Ten gera, kur mūsų nėra, arba neapleiskime Tėvynės! (Pasakojimai, kaip mūsų išėiviams sekasi Amerikoje). Kaunas, 1912, p. 45; Eidintas, A. *Lietuvių kolumbai...*, p. 49–50.

Rusijos imperijoje suformuotos Vilniaus, Kauno, Minsko ir Gardino gubernijos – integralios Šiaurės vakarų krašto dalys – suvokiamos kaip istorinės LDK žemės. Vertinant etninę Lietuvos teritoriją, nebūta viena-reikšmiško ar vyraujančio vaizdinio. Romantinės kraštotyros atstovas Liudvikas Adomas Jucevičius 1846 m. išleistoje knygoje „Lietuva, jos senovės paminklai, butis ir papročiai“ (lenk. *Litwa pos względem starożytnych zabytków, obyczajów i zwyczajów*) „viena didžia tauta“ vadino Aukštaitijoje, Žemaitijoje, Augustavo vaivadijoje, Prūsų Lietuvoje (Klaipėdos, Gumbinės ir Karaliaučiaus srityse) ir Kurše gyvenusius lietuvius (bendrų tradicijų ir papročių lietuviškai kalbanti liaudis)¹⁷. Motiejus Valančius veikale „Žemaičių vyskupystė“ (1848 m.) mini, kad Žemaitija (Lietuvos dalis) tęsiasi nuo Baltijos jūros iki Nevėžio upės ir apėmė istorinės Žemaičių kunigaikštystės teritoriją¹⁸. Lietuvą prie jūros regėjo ir lietuvių kultūros tyrinėtojas Mikalojus Akelaitis. Aprašydamas literatūrinio herojaus kelionę, jis įvardija „isztisą Lietuvą: nuo Wilniaus iki Pałangaj, Kłajpedaj ir Karalaucziuj <...> perważewau gerą da szmotą Prusu žemes, kur Lietuwiaj gywena apej Kłajpedą, Tilżę, Ragnitą...“¹⁹. Kunigas Juozapas Želvavičius, lietuviams ir žemaičiams pristatydamas I. Krylovo pasakėčių vertimą, apibrėžė tikslinės grupės geografiją: „...diel Lietuviôs ir Žemajcziu vajakû, taj ir, gyventojû to žemês kraszto, kurs guł isztiestas pri Baltmario, tarpe Łabgavôs ir Liepojôs, o gi Dineburgo kajpo Grodno anaszal, miestû ano kercziû“²⁰. XIX a. viduryje ryškėjo etnografinės

17 Medišauskienė, Z. Lietuvos samprata XIX a. viduryje. Kn.: *Praeities baruose*. Vilnius, 1999, p. 221; Medišauskienė, Z. Lietuvos vaizdiniai XIX a. pirmojoje pusėje. Kn.: *Lietuvos erdvinės sąvokos ilgajame XIX šimtmetyje*. Sud. D. Staliūnas. Vilnius, 2015, p. 101–102.

18 Medišauskienė, Z. Lietuvos samprata..., p. 222.

19 Akelaitis, M. *Kwestorius po Lietuwa ważinedamas žmonis bemokinąsis*. Wilniuja, 1860, p. 21–22.

20 Krylov, I. A. *Pasakas pardiejo Jozepas Želvicz*. Wilniuje, 1863, p. 5.

Lietuvos ribų vizijos, peržengusios politines sienas. Vakaruose lietuvių tauta plačiąja samprata (Žemaitija kartu su Prūsų Lietuva ir Kuršu) buvo matoma prie Baltijos jūros, ruože apytikriai nuo Karaliaučiaus iki Liepojos. XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje tautiniam judėjimui įgaunant pagreitį, etnografinių ribų pagrindu formavosi galimos Lietuvos teritorijos idėja ir politiniai reikalavimai.

Pirmieji drąsesni svarstymai valstybinės Lietuvos ateities klausimu pasireiškė JAV lietuvių bendruomenėje, kuri, gyvendama svetimose žemėse, šalia kitų tautų ir kultūrų, greičiau įgavo tautinę savimonę. Ryškėjančiuose valstybės kontūruose jūros įvaizdį išėivijos inteligentija naudojo kaip tuo pačiu metu tautą ir skiriantį, ir vienijantį. Ryšys su jūra atitiko ryšį su tautos dalimi išėivijoje. Priėjimas prie jūros, kultūros veikėjų manymu, be simbolinio ryšio, turėjo praktinę reikšmę. Vienas pirmųjų lietuvių inteligentų, su pratusių politinę ir ekonominę jūros reikšmę buvo Jonas Šliūpas, kuris, plėtodamas lietuvių ir latvių federacinės valstybės idėją, 1885 m. tikino, kad lietuviams („lietuwininkams“) savi yra Karaliaučiaus, Klaipėdos, Liepojos ir Rygos uostai²¹. Visuomenine veikla JAV ir Lietuvoje jis siekė įteigti, kad šalies gerovė ir nepriklausomybė priklauso nuo to, kaip mokama „išnaudoti jures“²². Lietuvos kontūrus imperinės valdžios saulėlydžio ir nacionalinio

21 Szlupas, J. Naujas greitaiwis. *Lietuwiszkas balsas*, 1885, nr. 11, p. 43; Idėjos išplėtojimą žr.: Šliūpas, J. *Lietuvos laisvė*. New York, 1917, p. 6–8: „Kad visos tautos įiegos aikštėn ištrykšti galėtų, reikia, kad visa tauta kruvon sudėta būtų. Todel ne tik lietuviu troškimu yra, kad Kauno, Vilniaus, Suvalkų, Gardino, Minsko ir Vytebsko gubernijos susiglaustų kruvon; čion ineiti turi Mažoji arba Prusų Lietuva <...> ir visa Latvija <...>. Tat-gi tik lietuviškai-latviškajai padermei suėjus į daiktą, tėra galima tikėtiesi, kad laisva Lietuv-Latvija užsilaikyti galėtų. <...> Juk mes priglundę esame prie Baltijos jūros. **Tauta be jūros neturi ateities** [paryškinta R. A.]. <...> Ir tegul prisideda prie laisvos Lietuvos Klaipėda ir Karaliaučius, matysite, ką Lietuv-Latvija jurininkystėje atsiekti galės.“

22 Šliūpas, J. *Šis-tas iš pasaulinės prekybos historijos*. Biržai, 1922, p. I–II, 174; D-ras J. Šliūpas apie jūrą. *Jūra*, 1936, nr. 3 (7), p. 7.

principo aušros atmosferoje 1914 m. antroje pusėje JAV lietuvių veikėjai (Jonas Šliūpas, Juozas Gabrys) brošiūrose ir vietos spaudos puslapiuose svarstė būsimos Lietuvos autonomijos, pagrįstos federacija su Latvija, idėjas. Drąsesniuose lietuvių inteligentų pasvarstymuose projektuojamas pajūrio ruožas federacijos su Latvija atveju apėmė Liepojos ir Karaliaučiaus uostus²³. Lietuvių inteligentų politiniai reikalavimai XX a. pradžioje rėmėsi etninėmis nuostatomis, kurios buvo formuojamos lietuvių tautos geografinę erdvę aprašančiuose leidiniuose. Mokykliniai ir bendrojo pažinimo vadovėliai ne tik pateikė pasaulio vaizdą. Norint susivienyti į politinę tautą, reikėjo žinoti ar numanyti, kokios yra Lietuvos ribos žemėlapyje. Pačioje XIX a. pabaigoje JAV pasirodė Petro Vileišio (1898 m.), slapyvardžiu Neris, ir Juozo Adomaičio (1899 m.), slapyvardžiu Šernas, publikacijos apie „žemės aprašymą“. Jose išspausdintas žemėlapis „Lietuva Tikroji“, manytina, pirmą kartą vizualizavo lietuvių tautinio judėjimo suvokimą apie tautinę teritoriją²⁴. J. Adomaitis tvirtino, kad „lietuviškos giminės tautos“ (lietuviai, prūsai, jotvingiai, galindai ir latviai) nuo seno gyveno išilgai Baltijos jūros („Baltiszkų jurių“). Iš tų giminingų tautų beliko tik lietuviai ir latviai, o lietuvių sodybos apėmė tik mažą kraštelį „Kurszės prie jurių“²⁵. Abu autoriai apibrėžė Lietuvos ribas jūros pakraščiu, peržengdami administracinius to meto suskirstymus. „Musu kraszto, Tikrosios Lietuvos arba kraszto lietuvių apgyvento“ vakarinę ribą

- 23 Maspetho rajono Niujorke lietuvių katalikų parapijos klebonas Antanas Milukas kėlė mintį, kad „<...> sujungtos Lietuvos ir Latvijos žemės sudarytų vieną, federacijos ryšiais sujungtą, Lietuvos ir Latvijos valstybę: jos pajūris turėtų apimti Karaliaučių–Liepojų–Rygą“. Žr.: Lopata, R. Lietuvių inteligentijos politinė veikla 1914–1915 metais. Kn.: *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 3. Vilnius, 1991, p. 237–238.
- 24 Petronis, V. Constructing Lithuania. Ethnic Mapping in Tsarist Russia 1800–1914. *Stockholm Studies in History*, 91. Stockholm, 2007, p. 233; Adomaitis-Šernas, J. *Geografija, arba...*, p. 429.
- 25 Adomaitis-Šernas, J. *Geografija, arba...*, p. 422–423, 428.

nurodė 20 mylių (1 mylia – 7,5 km) Baltijos pajūrio²⁶. JAV lietuvių leidyboje į lietuvių etninės erdvės apibrėžimą žvelgta laisviau ir supaprastinant vietinės sąlygas Rytų Baltijos pakrantėje.

Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse gyvavusios Lietuvos „išėjimo prie jūros“ tautinės ambicijos stebėtinai panašios į XIX a. kraštotyrininkų romantikų etninių lietuvių gyvenamos teritorijos vizijas. Į jūrą tradiciškai buvo žvelgiama kaip į geografinę kliūtį, tačiau modernaus valstybingumo kūrimosi procese nuo ankstyvųjų tautinės valstybės teritorijos apibrėžties (geografinis kontūras), valdymo santvarkos (politinis kontūras) ir etninės gyventojų sudėties (etnokultūrinis kontūras) įsivaizdavimų formavosi santykis su jūros aplinka, jūriškumas tvirtinosi Lietuvos valstybės koncepcijoje.

Lietuvos vaizdavimas prie jūros XIX a. etninėje kartografijoje

Fizinis, geografinis jūros artumas (jūrinė aplinka) atsiskleidžia kartografinėse išraiškose, kurios padėjo pagrindus XX a. pradžios Lietuvos teritorijos vaizdiniai, palaikytam nacionalinės inteligentijos. Kaip etninė lietuvių teritorija buvo apibrėžiama tautiniuose žemėlapiuose ir koks modernios lietuvių tautinės geografijos ir kartografijos sąlytis su jūra?

Seniausias žinomas žemėlapis su lietuviškais (lietuvių kalba) geografinių vietovių pavadinimais yra evangelikų liuteronų misionieriaus Erdmono Švelniaus (1841–1910 m.) kelionės iš Hamburgo į Pietų Afriką iliustracija, pateikiama 1876 m. Mažosios (Prūsų) Lietuvos krikščionybės

- 26 Vileišis-Neris, p. *Trumpa geografija...*, p. 46; „<...> dvi myli [apie 15 km – aut. past.] į siaurius nuo Palangos: ta jurių dalis rods sziądien priskirta prie Kurszės, bet ji nuo seniai tikrų lietuvių apgyventa <...>. Vakarinis rubežius traukiasi iszilgai Baltiszkų jurių pakranczių ir turi 20 geografiszkų mylių [apie 150 km – aut. past.] ilgio. Taigi Lietuva per 20 mylių rubežiuoja su jurėmis.“ Žr.: Adomaitis-Šernas, J. *Geografija, arba...*, p. 434.

skleidėjų periodiniame leidinyje „Nusidawimai apie Ewangelijos prasiplatinimą tarp žydų ir pagonių“ (nr. 8), leistame Karaliaučiuje su pertraukomis nuo 1832 m. iki 1921 metų²⁷. Šiame žemėlapyje, svarbiame dėl lietuviškų įvardijimų²⁸, Atlanto ir Indijos vandenynai bei Šiaurės jūra vadinami vienodai – *jurios*. Pirmųjų kartografinių žymų, apibrėžiančių lietuvių etninės grupės geografinį santykį su jūra, pasirodė dar prieš įsisiūbuojant lietuvių nacionaliniam judėjimui. Didžiulį darbą, tyrinėdamas lietuvių tautos raišką geografinėje erdvėje, priklausymo Rusijos imperijai laikotarpiu (1800–1914 m.), atliko humanitarinių mokslų daktaras Vytautas Petronis. Disertacijoje, 2007 m. apgintoje Stokholmo universitete, jis analizuoja lietuvių tautos atsiradimą XIX a. kartografijos darbuose ir etninių žemėlapių pritaikymą, ieškant lietuvių nacionalinės erdvės geografinėje aplinkoje XX a. pradžioje²⁹. Reikėtų pabrėžti, kad mokslininkai, kurie atkreipė dėmesį į mažųjų Europos tautų savitumus švietimo ir romantizmo idėjų veikiamame XIX amžiuje, nesistengė nustatyti politinių lietuvių tautos ribų ar tuo labiau lietuvių (ar lietuviškai kalbančiųjų) sąryšio su Baltijos jūros pakrante. Etnolingvistiniai ir etnografiniai kriterijai buvo tie, kuriais rėmėsi pirmųjų Rusijos imperijos Šiaurės vakarų krašto etninių žemėlapių sudarytojai. Slovakų kilmės lingvisto ir etnografo Josefo Šafařiko slavų etnines žemes žyminčiame žemėlapyje *Zemlêvid* (liet. „Žemės vaizdas“), išspausdintame veikale *Slovanský národopis* (liet. „Slavų etnografija“) (1842 m.), Rusijos imperijos Šiaurės

27 *Lietuva žemėlapiuose*. Sud. A. Bieliūnienė, B. Kulnytė, R. Subatniekienė. Lietuvos nacionalinis muziejus. Vilnius, 2011, p. 15.

28 „Nusidawimai apie Ewangelijos prasiplatinimą tarp žydų ir pagonių“ pirmaisiais metais buvo Karaliaučiaus misijų draugijos „Königsberger Missionsblau“ vertimas į lietuvių kalbą. Jame rašyta apie evangelikų misijų veiklą Afrikos, Azijos ir Amerikos žemynuose, tautų etnografiją.

29 Petronis, V. *Constructing Lithuania...*

vakarų krašte lietuviai ir latviai (kaip baltai) išskiriami bendros etninės grupės teritorija, kuri driekiasi ir Baltijos jūros rytiniu kraštu. Jis rėmėsi etnolingvistine statistika, tuo peržengdamas valstybių sienų ribas. Tai pirmasis modernus etnolingvistinis žemėlapis, kuriame išskiriamos baltų ir estų etninės ribos. Lietuvių etninė zona pietvakariuose nuo vokiečių buvo atskirta linija tarp Ašvėnų ežero ir Labguvos, toliau riba tęsėsi pietiniu Kuršių marių krantu, vakaruose (Baltijos jūros pakrantė) – Kuršių nerija ir nuo Klaipėdos iki Irbės miestelio Kurše, kur sąlygine linija³⁰ skyrėsi lietuvių ir latvių etninės teritorijos³¹. Lietuvių etnolingvistinei teritorijai buvo priskirtas pajūrio ruožas su visa Kuršių nerija, jis baigėsi šiauriau Šventosios. Žemėlapyje pažymėta riba su latviais Kurše buvo miglota ir labiau teorinė. J. Šafařikas neturėjo galimybių savo kruopščiai surinktų statistinių duomenų patikrinti vietoje. Rinkdamas duomenis apie lietuvius, jis bendravo ir su lietuvių / žemaičių kultūros veikėju Dionizu Poška. Lietuvių kalbos arealo riba, pateikiama *Zemlêvid*, galėjo atspindėti XIX a. pirmosios pusės žemaičių kultūros sąjūdžio atstovų ankstyvąjį etninių Lietuvos ribų įsivaizdavimą, nes net ir lingvistiniu pagrindu tiksliai atskirti Kuršo gubernijos ir Kuršių nerijos jūros pakrantės aplinkoje gyvenusias žvejų bendruomenes buvo sudėtinga.

18 il.

„Etnografiniame europinės Rusijos dalies žemėlapyje“ (1851 m.) Peteris Koeppenas pirmą kartą sujungė etnografinių, lingvistinių ir statistinių tyrimų duomenis. Rinkęs etnografinę medžiagą apie lietuvius ir latvius nuo XIX a. 3-iojo dešimtmečio, jis tvirtino, kad Kuršo gubernijoje, Ventspilio,

30 Lietuvių ir latvių riba žemėlapyje nustatyta remiantis istorine administracine linija, kuria buvo atskirtos buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir vasalinės Kuršo kunigaikštystės žemės.

31 Petronis, V. *Constructing Lithuania...*, p. 176–184, 219.

Tukumo, Kuldygos, Alūkstos (la. *Ilūkste*), Gruobinio apylinkėse, gyveno nedidelės grupės lietuviškai kalbančiųjų. Rytų Prūsijoje duomenys dar tikslėsi, nes P. Koeppenas pateikia tikslų lietuviškai kalbančiųjų skaičių – 252 700, Klaipėdos srityje – 34 000, Labguvos (pietrytinis Kuršių marių kampas) – 26 800³². Lietuvių priėjimas prie jūros pažymėtas kaip labai nežymus tarpelis tarp Rytų Prūsijos ir Kuršo. Ir vėlesni XIX a. Rusijos imperijos Šiaurės vakarų krašto etnines ribas vaizduojantys žemėlapiai (A. F. Rittikho, 1875 m.) rėmėsi administraciniu krašto suskirstymu, pagal kurį lietuvių gausiausiai gyvenama Kauno gubernija priėjimo prie jūros neturėjo. Iš pagal Rusijos valdžios užsakymą padarytų žemėlapių V. Petronis išskiria prūsų kariuomenės kartografo Roedericho von Erckerto 1863 m. rusų kalba perleistą lenkiškųjų provincijų etnografinį atlasą *Atlas Ethnographique des provinces habitées en totalité ou en partie par des Polonais*³³. Šiame atlase, kuriame pirmą kartą kartu atskirame plane pažymima lietuvių ir latvių etninių grupių zona, lietuviai žymimi kaip labiau paplitę į šiaurę ir pietus palyginti su J. Šafařiko žemėlapiu.

Jūra lietuvių ideologinėje kartografijoje

Lietuvių tautinio judėjimo atstovai geografijos žinių apie tolimąjį ir artimąjį pasaulį plėtrą vertino kaip vieną iš sudėtinių etninio tautos identiteto formavimo dalių. „Savo“ tautinės teritorijos išgryninimas buvo užduotis ir pačiai inteligentijai, rengiančiai politinės nepriklausomybės reikalavimus. XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje nacionalizmo idėjų vienijama lietuvių inteligentija sprendė, kokia galėtų būti tautinės Lietuvos valstybės teritorinė išraiška, geriausiai atitinkanti lietuviškojo nacionalizmo vertybes. Vienas iš tautinio judėjimo tikslų buvo geografiškai apibrėžti tautinę lietuvių

32 Ten pat, p. 188, 192–193.

33 Ten pat, p. 202–217.

erdvę, taigi žemėlapyje sužymėti įsivaizduojamą Lietuvą. Šis procesas vyko ne tik politinių diskusijų metu. Lietuvių tautinę teritoriją bandyta apibrėžti ir plačiosios visuomenės švietimo būdu – per žemėlapių ir vadovėlių, ypač geografijos, leidybą³⁴. Pabandysime pažvelgti, kokią vietą šiuose leidiniuose užėmė Lietuvos ir jūros santykis. Visų pirma atkreipsime dėmesį į jūros įvardijimą ankstyviausiuose gamtinės aplinkos vaizdiniuose ir aprašymuose lietuvių kalba. Minėtame E. Švelniaus kelionės plane Atlanto vandenynas įvardijamas *Atlantisczkos Jurios*, tuo tarpu Baltijos jūra, kaip ir kitos, kartais buvo vadinama mariomis – *Baltisczkos marios*³⁵. Kai kurių autorių dabartinės Kuršių marios buvo vertinamos kaip dalis *Baltiszkų jurių* (įlanka, *užtaka*), kurių pakrantėje plyti ganyklos ir pievos³⁶. Baltijos jūra vadinta ir *Baltąja*, arba *Baltosiomis jurėmis*, būta teigiančių, kad vardas *Baltoji*, *Baltija* kilo iš lietuvių kalbos, ir jį perėmusios kaimyninės tautos³⁷. Šiomis, lingvistiniais tyrimais nepagrįstomis, vardo kilmės interpretacijomis bandyta jūrą priartinti prie tautinės kultūros reikšmių, suteikti jai savumo požymių.

XX a. pradžios lietuvių ideologinėje kartografijoje ir aplinkinių žemių aprašymuose, išleistuose Rusijos imperijos ribose iki Pirmojo pasaulinio karo, dar juntama imperinių struktūrų pozicija. Vaikų skaitinių knygelėje, išleistoje Vilniuje (1905 m.), pedagogė ir tautosakininkė Jadvyga Juškytė viename iš skyrelių (pavadinimu „Mūsų tėvynė“) pateikė informaciją, kad iš vakarų pusės

34 Ten pat, p. 222–225.

35 Vileišis-Neris, p. *Trumpa geografija, arba žemės aprašymas*. Chicago, 1898, p. 27, 46.

36 Adomaitis-Šernas, J. *Geografija, arba žemės aprašymas*. Chicago, 1899, p. 426.

37 Maciejauskas, A. *Žemlapis Lietuviškai latviško krašto*. Sankt Peterburgas, 1900; „Lietuviai su savo broliais latviais ir prūsais buvo užėmę kadaise Baltijos pakraštį nuo Vyslos iki Dauguvos ir davė vardą Baltijos jūrai (nuo žodžio „baltas“).“ Žr.: Gabrys, J. *Lietuvių tautos memorialas Tautų (rasių) kongresui Londone*. Paris, 1911, p. 5; „<...> jau gilioj senovėj pramintos lietuvių Baltosiomis jūrėmis arba Baltijos jūra. Šitą vardą pasiskolino ir kitos tautos mūsų jūros pavadinimui.“ Žr.: Gabrys, J. *Trumpas Lietuvos aprašymas*. Vilnius, 1906, p. 22.

Lietuvos krantus *plauja* Baltijos jūra, tuo ji paaiškino ir dažnai vakarų vėjų atnešamą lietu³⁸. Taigi pripažįstamas lemiantis jūros vaidmuo orams lietuvių apgyventoje teritorijoje. Lietuvių kultūros veikėjas, spaustuvininkas ir knygyno savininkas Rygoje Antanas Maciejauskas savo išleistoje knygutėje apie geografijos pradmenis kritiškai įvertino rytinį Baltijos pajūrį Kuršo gubernijoje dėl jo seklaus ir smėlėto kranto kaip netinkamo uostams. 1900 m. Sankt Peterburge išleistame A. Maciejausko toponimų žemėlapyje „Lietuviškai latviškas kraštas“ nubrėžta tarp Lietuvos ir Latvijos sienos linija liudijo, kad menka pirmosios padėtis jūros atžvilgiu rėmėsi administraciniu teritorijų skirstymu Rusijos imperijoje³⁹. Lietuvių žemės neturėjo priėjimo prie Baltijos jūros. Keitimas administracinių Rusijos imperijos ribų atrodė sudėtingas ir nepageidautinas. Minėtu žemėlapiu kaip pagrindu savo vadovėlyje naudojosi ir J. Juškytė, tik išskyrė lietuvių kalbos ploto ribas, pagal kurias etnolingvistinė Lietuvos ribų linija nusikėlė šiauriau Palangos, maždaug iki tos vietos, kuri buvo patvirtinta Lietuvos ir Latvijos valstybių sienos sutartimi 1921 metais. Pietuose lietuvių kalbos riba buvo pažymėta ties Kuršių marių pietrytiniu kampu (Labguva)⁴⁰. Visas rytinis marių krantas pateko į lietuvių kalbos arealą, kaip ir pajūrio ruožas Klaipėda–Palanga (Kuršių nerija nebuvo priskirta prie lietuviškai kalbančiųjų zonos). Derinimusi prie administracinės gubernijų santvarkos pasižymėjo ir 1906 m. profesoriaus Povilo Matulionio sudarytas etnografinis „Lietuvos ir jos pakraščių žemėlapis“, kurį 1909 m. nesėkmingai bandė išleisti Lietuvių mokslo draugija. Jame pakraščiais įvardijama konstruojama tautinė erdvė pietuose

38 Juškytė, J. *Vaikų skaitymeliai su Lietuvos žemėlapiu*. Vilnius, 1905, p. 230. Leidinyje pateiktas ir lietuvių kalbos ploto žemėlapis, kuriame atsiskleidė platesnis etnografinės Lietuvos paveikslas. Jis buvo išspausdintas „Vilniaus žiniose“ 1905 m. birželio 19 d., nr. 149, p. 3.

39 Maciejauskas-Adata, A. *Pradinė geografija*. Ryga, 1905, p. 62; Maciejauskas, A. *Žemėlapis Lietuviškai latviško krašto...*; Alekna, A. *Lietuvos istorija*. Kaunas, 1911, p. 96–97.

40 Lietuvių kalbos ploto žemėlapis. *Vilniaus žinios*, 1905 m. birželio 19 d., nr. 149, p. 3.

ir rytuose, kuri neturėjo aiškių ribų. Tuo tarpu vakariniame pakraštyje vadovautasi administraciniu suskirstymu ir siena su Prūsija. Panašiu principu sudarytas ir Mečislovo Vasiliausko „Lietuvos žemėlapis“, 1907 m. išėjęs kartu su skaitinių mokykloms rinkiniu „Musų dirva“⁴¹. Plečiant geografinį pažinimą, lietuvių inteligentija pasirūpino žymaus rusų mokytojo ir keliautojo Sergejaus P. Mečiaus žemės aprašymų vertimu į lietuvių kalbą su priedu apie lietuvių gyvenamą kraštą⁴². Vadovėlių iš rusų kalbos išvertė ir priedą parašė Jonas Jablonskis ir Juozas Tumas-Vaižgantas. Originaliame knygos tekste apie „gimtąjį mūsų kraštą – Lietuvą“ prie geografinių vietovių ir gyvenviečių išvardijimo paminima vienintelė vietovė prie jūros – Palanga (Kuršo gubernijos miestelis). Užsimenama, kad „jūros int Lietuvą siauras pakraštys teprieina“, o lietuvių dalelės gyveno Kuršo gubernijoje, Alūkštos (la. *Ilūkšte*) ir Palangos srityje, Prūsų Lietuvoje – „kur Tilžė, Klaipėda...“⁴³. Iš visų anksčiau minėtų žemėlapių ir aprašymų išsiskyrė Juozo Gabrio-Paršaičio leidiniai tautinės geografijos ir kartografijos tematika. Nors ir užsimindamas, kad Lietuvos Baltijos jūros priekrantėje trūksta gerų vietų „prieplaukoms“ (uostams), J. Gabrys aiškiai suformulavo Baltijos jūros naudos Lietuvai kriterijus. Be to, jis išplėtė geografinę erdvę, priskirdamas Dauguvą prie „mūsų upių“⁴⁴. 1910 m. išleistame pirmame geografijos vadovėlyje Lietuvos mokykloms, J. Gabrys pripažįsta, kad tuo metu dar nebuvo aiškios tautinės erdvės ribos, tačiau išskiria, kad Lietuva yra sudaryta iš Didžiosios ir Mažosios (Prūsų) Lietuvos. Vadovėlyje išspausdintas Arthuro Levy ir Adomo

41 Vasiliauskas, M., Matulevičius, J. *Mūsų dirva*. Kaunas, 1907, p. 100.

42 Mečius, S. *Trumpas žemės aprašymas*. Vilnius, 1906.

43 Ten pat, p. 33–34.

44 Gabrys, J. *Trumpas Lietuvos aprašymas*. Vilnius, 1905, p. 22–23; Gabrys, J. *Geografijos vadovėlis, skiriamas Lietuvos mokyklai*. Tilžė, 1910, p. 61–62: „Baltijos jūra tur nepaprastai didelę vertę dėl Lietuvos, nes tai arčiausias, lengviausias ir pigiausias vandens kelias į apšviestčiausias Vakarų Europos šalis (...). Irtinės mūsų upės Nemunas, Dauguva, įtekančios į Baltijos jūrą, dar labiau pakelia jos vertę dėl Lietuvos.“